

Tonens betydning for meningsdannelsen

- en sprogpsykologisk forklaring på resurssvage gravides forståelse af en graviditetspjece

Af: Sofie Louise Grove Rasborg og Tina Mie Juul

Lone, som er 19 år, gravid, opvokset i et socialt belastet miljø og med en folkeskolebaggrund, der har givet mange nederlag, har svært ved at overskue alle de krav, der stilles til hende i forskellige oplysningsmaterialer om graviditet, så hun får det ikke rigtig læst – og efterlever meget få af anbefalingerne i teksten.

Ligeledes gravide Kirsten på 30, gift og med en videregående uddannelse bag sig, opfatter ikke budskaberne i graviditetsmaterialet som krav, men derimod som gode og vigtige råd, som hun er meget optaget af at følge.

Ovennævnte er et eksempel på, hvor forskelligt indholdet i en tekst kan opfattes. En oplever en påduttende og formanende tone, mens en anden oplever tonen som hjælpsom og vejledende.

Og hvorfor så det? – Hvordan kan det være, at disse to gravide kvinder har så modsatrettede oplevelser af tonen, at den mening, de hver især skaber på baggrund af indholdet, er markant forskellig?

Eksemplet demonstrerer, at tonen i en tekst ikke er nogen fast størrelse, der er givet på forhånd og kommer til udtryk alene som forfatteren har haft til hensigt. Tonen er i lige så høj grad afhængig af læseren. Derfor opstår den først i det øjeblik, en tekst bliver læst, som en vekselvirkning mellem forfatter og læsers forskellige tilgange til tekstens diskurs.

Et mere uddybende svar på tonens potentielle forskelligartethed ligger i en nærmere gennemgang af dens ontologi. – For hvad er det egentlig mere konkret for variable, der skaber tonen i en tekst? – og hvordan forklarer vi med dette, at tonen kan have så stor en indflydelse på meningsdannelsen?

Det var denne problemstilling, vi tog udgangspunkt i, da vi i forbindelse med vores speciale påtog os at udvikle manuskriptet til en graviditetspjece for Komiteen for Sundhedsoplysning. Pjecen skulle først og fremmest henvende sig til gravide med læseproblemer, da erfaringerne viste at hidtilværende graviditetsmateriale ikke appellerer til denne gruppe. Dette har medført, at resurssvage gravide er for dårligt oplyste, og at de ikke handler efter Sundhedsstyrelsen forskrifter.

Ved at undersøge førnævnte spørgsmål var det hensigten, at nå frem til et sprogpsykologisk analyseredskab, hvormed vi ville være i stand til at målrette tonen i pjecen specifikt til de gravide med læseproblemer.

I denne artikel vil vi dog hovedsageligt koncentrere os om, at forklare tonens betydning for meningsdannelsen

- For vores undersøgelser viste hurtigt, at udbyttet af informationsmaterialerne om graviditet ikke blot var et spørgsmål om svære ord, syntaks og informationstæthed. Tilsyneladende var tonen den dominerende faktor, dels for meningsdannelsen, og dels for at opnå den ønskede adfærdsændring.

Tonens væsen og niveauer

Denne iagttagelse underbygges af sprogfilosoffen Knud Ejler Løgstrup (1976), som mener, at tonen er ekspressiv før den er semantisk. Det vil sige, at vi fornemmer det, sproget udtrykker, før vi opfatter de individuelle betydninger, som ordene henviser til. Allerede ved de første ord i en sætning stemmer tonen vores sind, til at opfatte det vi oplever på en bestemt måde.

Retorikerne Marie Lund Klujeff og Jørgen Fafner (1994; 1984) ser ligeledes tonen som meningsbærende. Klujeff betragter tonen som

et metaforisk begreb, der rummer en form for holdningstilkendegivelse, som fornemmes i sammenhængen og skelner imellem tonens stilistiske niveau og tonens fiktive niveau. Fafner ser også tonen som holdningstilkendegivende, men har fokus på tonen som følelsernes udtryk, hvor en uoverlagt tone f.eks. kan opstå, hvis der ikke er overensstemmelse mellem den mening forfatteren ønsker at formidle i teksten, og det han virkelig mener.

Ovennævnte demonstrerer, at tonen rummer flere udtryksniveauer af intenderet såvel som ubevidst karakter, hvilket fik os til at sondre mellem følgende tre niveauer i retorisk sammenhæng:

- Stilistisk tone – afsenderstil
- Fortællertone – formidlingsstil
- Uoverlagt tone – afsenders holdning

Hvordan skaber man mening?

For at kunne vurdere tonens betydning for meningen nærmere fandt vi det i øvrigt nødvendigt at se på, hvordan og under hvilke påvirkninger mennesker skaber mening i en tekst.

Hos Mikhail Bakhtin (1981; 1995; Danow 1991; Wertsch 1991) finder vi ideen om "voice" - en stemme i ytringen, der udtrykker en forfatters intention og synsvinkel, og som ifølge Bakhtin er forudsætningen for dialog. Denne betragtning er vigtig, da Bakhtin i øvrigt betragter meningskonstruktion som en dialogisk proces, hvor alle de forhold, som er en del af en given kommunikationssituation, er aktive parter i dialogen og konstant påvirker hinanden gensidigt, hvilket har stor betydning for vores måde at skabe mening med ord og tekst på.

"The word is not a material thing, but rather the eternally mobile changing medium of dialogic interaction" (Danow 1991: 26)

Bakhtin betragter altså meningsdannelsen som en reciprok aktivitet, der bliver til i forholdet mellem de kontekstuelle konstellationer for en tekst. F.eks. de sociale, kulturelle, og historiske traditioner, vaner og erfaringer, vi sætter i spil, når vi skal forholde os til ny viden.

Ud fra den betragtning at Bakhtins voice-begreb kan forenes med vores opfattelse af tonen, udledte vi hermed, at tonen – og proportionelt med denne, meningen, udvikler sig og ændrer sit perspektiv i takt med, at ethvert element i dialogen bringer nye faktorer i spil. Hermed så vi en mulig forklaring på tonens foranderlighed og potentiale for at kunne opfattes på flere betydningsmæssige niveauer

Et kritikpunkt i forhold til Bakhtins anskuelser er dog hans manglende fokus på modtagerens rolle i forhold til tonens tilblivelse. Bakhtin tager nemlig først og fremmest stilling til modtageren som et element i afsenderens bevidsthed og ikke som en fysisk person, der fortolker tonen ud fra sit eget personlige perspektiv.

En undersøgelse fra University of Pittsburgh (Beck et al. 1995) har i højere grad fokus på modtagerens oplevelse af tonen.

I undersøgelsen arbejdede forskerne med at anvende tonen som virkemiddel med henblik på at opnå en større tekstforståelse. Tekster blev omskrevet ud fra forskellige kognitivt funderede kriterier og herefter afprøvet på undersøgelsens testpersoner. Effekten af denne metode viste sig at være positiv – på trods af, at beregninger af teksternes lix-tal indikerede det modsatte, nemlig en øget sværhedsgrad.

Ovennævnte undersøgelse understøttede altså vores egne observationer af, at f.eks. ord og sætningers længde er af sekundær betydning for meningen.

Retorikeren Martin Nystrand (1982; 1986) fokuserer ligeledes på modtagerens oplevelse af tonen, som han betragter, som et udtryk for dennes behov for viden. Han anser, ligesom Bakhtin, meningsdannelsen som en dialogisk proces, men adskiller sig ved at tillægge henholdsvis afsender og modtagers forventninger til hinanden lige stor værdi i den forbindelse.

Ifølge Nystrand er afsender og modtagers reciprokke forudsætninger og formodninger om hinanden nemlig selve grundlaget for den måde vi kommunikerer og forstår hinanden på.

En anden af Nystrands pointer er, at når mennesker deler viden, er det ved, at vi forholder os til de sammenhænge, vi har oplevet ordene i tidligere, og derved får afsender såvel som modtagers erfaringsmæssige perspektiv afgørende betydning for en tekst semantiske indhold.

Her er det ligeledes interessant at supplere med Jesper Hermann og Frans Gregersens (1978) teori om, at forståelse skabes på baggrund af relevansstrukturer og væsentlighedskriterier i hukommelsen.

Ifølge Hermann og Gregersen består relevansstrukturerne af vores erfaringer og sætter således rammen for, hvad vi kan forstå, mens væsentlighedskriterierne går ind og styrer, hvad vi lægger vægt på i en given sammenhæng. Vi er altså i stand til at lære nyt ved, at vi forholder dette nye til den viden, vi allerede besidder – både på bevidst og på ubevidst plan.

Netop det ubevidste element er interessant, når vi taler om afsender og modtagers forventninger og behov. Det ubevidste element kan nemlig bidrage til at skabe det såkaldte uoverlagte niveau i tonen, som vi tidligere har været inde på – og som vi senere reviderede til et ”insinuerende niveau” på baggrund af Nystrands pointer om formodningernes aftryk på meningsdannelsen.

Samlet set giver ovennævnte argumentation belæg for, at tonens meningsbærende betydning i en tekst er et udtryk for teksten tilpasning til konteksten.

- Har forfatteren f.eks. ikke formået at tage højde for og imødekomme centrale problemstillinger i formidlingssituationen, herunder modtagers erfaringsmæssige forventninger til formidlingen, så er der risiko for, at modtageren opfatter tonen på en u hensigtsmæssig måde

De resurssvage gravide og tonen

Når resurssvage gravide opfatter tonen i en pjece om graviditet som formanende, kan det således skyldes flere forskellige kontekstuelle forhold.

En af årsagerne kan være modtagernes negative erfaringer med det at læse såvel som det at kommunikere med autoriteter – følelsen af at blive talt ned til har måske sat sig fast fra tidligere og danner dermed udgangspunkt for deres forventninger.

En anden årsag kan være emnets personlige karakter - en graviditet er et følsomt emne i sig selv, men hormonerne i kroppen kan også være med til at øge sårbarheden.

Sidst men ikke mindst kan Komiteen for Sundhedsoplysningers erfaringer med resurssvage gravide give sig udslag i informationer og formuleringer, der på forhånd insinuerer forventningen om manglende forståelse og uvilje fra modtagerens side - og dermed være med til at bestyrke læserne i deres skepsis mod afsenderen.

Udviklingen af en ny graviditetspjece tog derfor, kort sagt, udgangspunkt i, dels at behandle teksten i forhold til psykisk betingede følger af resurssvagheden, og dels i forhold til sårbarheden som gravid.

– Således en sprogpsykologisk metode med fokus på sproget i relation til mennesket og kontekstens øvrige væsentlige elementer.

Litteratur

- Bakhtin, M. (1981): *The Dialogic Imagination – Four Essays by M.M. Bakhtin*. University of Texas Press, Austin, Texas
- Bakhtin, M. (1995): “Teksten som problem i lingvistik, filologi og andre humanistiske videnskaber”. I: *Kultur og klasse*. Nr. 79. Pp. 43-69
- Beck, I.L.; G. Mckeown; J. Worthy (1995): “Giving a Text Voice can Improve Students Understanding”. I: *Reading Research Quarterly*. No.2. Vol. 30. International Reading Association. Pp. 220-238
- Danow, D.K. (1991): *The Thought of Michail Bakhtin – From World to Culture*. Maximillian Academic and Professional LTD. Hong Kong
- Fafner, J. (1984): ”Følelsernes grundlag i skrift og tale”. I: *Retorikstudier*. Københavns Universitet, Institut for Metrik, København. Pp. 37-74
- Hermann, J. og F. Gregersen (1978): *Gennem Sproget: Om undersøgelse af sprogbrug i samfundet*. Gyldendal
- Klujeff, L.M. (2004): *Litteraturens tone – imellem litteraturkritik og retorik*. Aarhus Universitetsforlag, Gylling
- Løgstrup, K.E. (1976): *Vidde og Prægnans; Sprogfilosofiske betragtninger*. Gyldendal, København
- Nystrand, M. (1982): *What Writers Know; The Language, Process and Structure of Written Discourse*. Academic Press INC., New York
- Nystrand, M. (1986): *The Structure of Written Kommunikation; Studies in Reciprocity between Writers and Readers*. Academic Press INC. London LTD, London
- Wertsch, J.V. (1991): ”Beyond Vygotsky: Bakhtins Contribution”. Pp. 47-67. I: Wertsch, J.W. (1991): *Voices of the Mind*. Pp. 46-66. Harvester Wheatsheaf